

identiteit onderstreepte en gelegen zag in het karakter van de groep als beschaafde, geroepen en uitverkoren christenen temidden van een ontaard en heidens geheel aan slaven, Khoikhoi en Kaffers.

Gerstner heeft een interessant boek geschreven, dat een aantal historische feiten en ontwikkelingen helder beschrijft en intelligent verklaart. Een boek desalniettemin, dat op zoveel onbewezen of onjuiste premissen is gebaseerd, dat het althans mij bepaald niet kan overtuigen. Het overschat mijns inziens de rol van kerk en theologie, van ideologie in het algemeen, als achtergrond en drijfveer van het apartheidbeleid. Het overschat niet minder de invloed van de theologie op de maatschappij, respectievelijk omgekeerd van de theologie als rationalisering van de maatschappelijke verhoudingen. Methodisch bezwaarlijk om te volgen is de vooronderstelling, dat er continuïteit in inhoud en betekenis van theologische opvattingen en praktijken gedurende eeuwen zou zijn. Voorts lijkt de historische bewijsvoering voor de stelling, dat de Kaapse religieuze praktijk tegen de achtergrond van de Hollandse Verbondstheologie gelezen moet worden, zwak. Gerstners denkwijze is dogmatisch, niet historisch als hij (32) bijvoorbeeld vanuit de kerkelijke voorschriften concludeert tot een algemene bekendheid onder de Kapenaars met de Heidelbergse Catechismus, en dus met de gedachte dat de doop jonggestorven kinderen het heil garandeert. Maar als het Verbond automatisch de zaligmaking van de kinderen der gelovigen impliceert, dan—aldus Gerstner—is de veronderstelling niet al te gewaagd, dat men er ook de grondslag voor een vanzelfsprekende zaligmaking van volwassenen in begint te zien. En dat men dus dientengevolge en dienovereenkomstig zichzelf als de uitverkoren groep begint te zien en anderen uitgesloten acht en uitgesloten houdt. Van zulke gedachtengangen die met wat losse eindjes historie een stukje theorie en vrij wat logica historische realiteiten creëren, zit dit boek vol. Daarbij komt dat de auteur soms vreemde sprongen maakt. Zo interpreteert hij (217) een notitie van Adam Tas uit 1705 op moeilijk volgbare wijze. Tas schreef, dat de predikant zijn gemeenteleden ten avondmaal nodigde. Dat werkwoord, aldus Gerstner, 'implies that everyone is fit and no examination is needed, quite different from the original 'comfort and admonish'', voorgeschreven door de Dordtse synode. Maar Gerstner verwacht hier de zogenoemde voorbereidingspreek met de huisbezoekronde, die inderdaad diende om de mensen tot deelname aan de avondmaalsviering te nodigen (respectievelijk hen wegens zondige levenshouding daarvan juist af te houden). Dat nodigen is de gebruikelijke term. Het hield ook meer in dan alleen maar een uitnodiging: een oproep tot zelfbeproeving en voorbereiding. Dat blijkt trouwens ook uit het dagboek van Tas, die immers vertelt dat dominee Beck (die vergezeld werd door ouderling Grevenbroek) een 'aanspraak' hield, zij het dan 'vrij wat korter als voor deesen'. Dit citaat laat tevens zien, dat Beck, anders dan Gerstner suggereert, niet altijd een bediende met schriftelijke uitnodigingen rondzond, en ook, dat de ouderlingen wel degelijk in de huisbezoekronde voor de avondmaalsviering participeerden. Het voorgaande is op zich maar een incident. Het bevestigt echter de indruk, dat Gerstner met name in zijn historische bewijsvoering weinig accuraat is. En die is toch bepalend voor de stelling, dat het zelfbesef van de Afrikaner Boeren in de late achttiende eeuw onder invloed van specifieke theologische opvattingen specifieke gevoelens van uitverkorenheid koesterden.

G.J. Schutte

P. J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735). Leven en werk* (Utrecht: HES, 1992, 445 blz., f159,-, ISBN 90 6194058 3).

Weinig auteurs dragen zoveel aan onze feitelijke kennis omtrent het intellectuele leven in de

achttiende-eeuwse Republiek bij als de neerlandicus P. J. Buijnsters. Met de regelmaat van de klok schrijft deze Nijmeegse geleerde elk decennium een lijvige biografie van een sleutelfiguur uit de vaderlandse literaire wereld van de achttiende eeuw. Na boeken over Rhijnvis Feith (1963), Hiëronymus van Alphen (1973) en Betje Wolff en Aagje Deken (1984), biedt hij ons nu een in veel opzichten definitieve biografie van de moeilijk te plaatsen schrijver Justus van Effen.

Een adequate typering van Van Effen is zo moeilijk omdat hij zich zowel sociaal als intellectueel tussen een aantal verschillende werelden bewoog, zonder schijnbaar ooit eenduidige keuzes te kunnen of willen maken. In sociaal opzicht was Van Effen afkomstig uit de kleine burgerij. Ambitueus als hij was wilde hij echter niets liever dan boven dit milieu uitstijgen, een streven waar hij maar zeer gedeeltelijk in slaagde. Bijna zijn hele leven lang zou hij de sociaal ambivalente posities van gouverneur bij de rijken en literator-journalist bekleden. Enerzijds bewonderde hij de maatschappelijk aanzienlijken grenzeloos, zwelgde hij in hun elegante levensstijl, en trachtte hij hun zwier te imiteren door zich boven zijn stand te kleden (hetgeen niet weinig bijdroeg aan zijn reputatie van 'fatterige kwast' bij sommige tijdgenoten). Anderzijds echter verheerlijkte hij de oud-vaderlandse burgerlijke eenvoud en soberheid en liet hij zich laatdunkend uit over de opmars van Franse frivoliteiten onder de elite van de Republiek. De *petit-maître* als moralist! Zuiver intellectueel was Van Effens positie al even gecompliceerd en veelzijdig. In het begin van zijn carrière zocht hij duidelijk aansluiting bij de internationale, Franstalige Republiek der letteren. Hij schreef Franstalige spectatoriale periodieken als *Le Misantrope* en *La Bagatelle*, was redacteur van het belangrijke *Journal Littéraire*, en vervulde ook verder een sleutelrol als intermediair van de vroege Verlichting door zijn vele vertalingen uit het Engels in het Frans (Defoe, Swift, Mandeville, etc). Aan het eind van zijn leven echter wendde hij zich af van de internationale Republiek der letteren, ruilde hij het Frans in voor het Nederlands, en richtte hij zich op een minder ontwikkeld lezerspubliek en in toenemende mate op nationale problemen en thema's.

Het is Buijnsters' niet geringe verdienste dat hij er als eerste in is geslaagd een historisch zorgvuldig verantwoord relaas over dit intrigerende leven te schrijven. Het grootste gebrek van het bestaande Van Effen-onderzoek, aldus de auteur, was het nagenoeg volledig ontbreken van intensieve archiefstudie. Dat manco is met dit boek zonder twijfel volkomen opgeheven: werkelijk ieder detail van Van Effens bestaan (tot en met de mensen die hij misschien ooit ontmoet heeft) wordt hier besproken. Diepgaand en overtuigend ook is de geboden analyse van Van Effens sociaal-psychologische ambivalentie, zoals die onder meer spreekt uit de indringende 'Lettre d'un homme d'âge' (recentelijk door Buijnsters heruitgegeven in de Griffioen-reeks). Dit alles is vanzelfsprekend meer dan voldoende om deze biografie de moeite waard te maken. Toch bevredigt de lectuur van het boek niet in alle opzichten. Een belangrijk tekort betreft de onevenwichtige verhouding tussen de ruimte die wordt toegemeten aan allerhande biografische details waarvan het belang verre van evident is en de aandacht die uitgaat naar de analyse van de inhoud van het werk van Van Effen. Zo krijgt diens tweede reis naar Engeland, die bepaald niet bijster interessant was, evenveel bladzijden (223-236) als de bespreking van de hoofdthema's uit *De Hollandsche Spectator* (258-271). Daarbij komt dat de ideeënhistorische component van het boek sterk aan de oppervlakte blijft en dat er van het schetsen van een brede intellectuele context nauwelijks sprake is. Voorzover die context in het boek aanwezig is beperkt die zich tot vage en weinig verrassende verwijzingen naar de kennelijk door de auteur in de Republiek geheel dominant geachte Reformatorische Verlichting. Op recente vernieuwende inzichten, zoals W. W. Mijnhardt's suggestie dat Van Effens preoccupatie met de achteruitgang van de Republiek in Europa de sleutel tot begrip van diens intellectuele heroriëntatie vormt, wordt nauwelijks ingegaan.

Het is in het licht van het bovenstaande duidelijk dat met dit boek de discussie over Van Effen nog lang niet als gesloten kan worden beschouwd. Integendeel zelfs. Buijnsters heeft een groot aantal biografische onzekerheden rond Van Effen opgelost en talrijke op feitelijke onjuistheden en gebrekkige archiefkennis gebaseerde vroegere beweringen over deze literator kundig en voorgoed weerlegd. Over de betekenis en inhoud van Van Effens werk blijft echter veel te zeggen. Deze biografie heeft, zo kan men constateren, de weg vrijgemaakt voor een hernieuwde intellectuele interpretatie van Van Effens *oeuvre*.

W. R. E. Velema

P. H. Dubois, S. Dubois, *Zonder vaandel. Belle van Zuylen 1740-1805. Een biografie* (Amsterdam: Uitgeverij G. A. van Oorschot, 1993, 853 blz., f75,-, ISBN 90 282 0819 4).

De moderne biografie van de rebelle aan de Vecht, de eerste sinds Godets *Madame de Charrière et ses amis* uit 1906, bevat zeer veel materiaal dat door het 'bijwerk' goeddeels toegankelijk is. Eerst een globaal overzicht van de inhoud. Op de eigenlijke biografie van 732 bladzijden (waarover aanstonds), volgen een 'chronologie' van het leven van Belle (een handig, zij het soms wat detaillistisch overzicht van 31 bladzijden), een geschreven 'genealogie' (geen boom dus), een zeer korte lijst van gebruikte 'afkortingen' (waarin 'o. c.' niet thuishoort), dan de per hoofdstuk genummerde 'noten', een 'bibliografie', de verantwoording van de 62 (!) 'illustraties', en een 'personenregister' op tekst en noten. Pijnlijk gemist worden een zakenregister en een samenvatting in bijvoorbeeld het Frans. Een enkel woord over de bibliografie: in de eerste twee bladzijden daarvan (819-820) wordt drie maal opgemerkt dat er nog geen volledige bibliografie bestaat. Natuurlijk is het een vreselijk werk die óók nog te maken, maar toch had ik graag gezien dat de auteurs van de biografie, die de centrifugerende krachten achter het B VZ-onderzoek zijn en alles onder ogen hebben gehad, zich zelf van deze taak hadden gekwet. De keus van wat nu is opgenomen bevreedt overigens wel eens (het verzameld werk van Molière, de correspondentie van Madame de Sévigné).

De biografie nu. In de inleiding schetsen de auteurs wat hun voor ogen staat: geen waarderings-geschiedenis maar een boek waarin de heldin zelf via haar teksten spreekt en waar de biografen slechts 'kaders en achtergronden' schetsen. Een uitvoerbaar plan, gegeven de enorme correspondentie van BVZ en gezien haar vele contacten. Op beide gebieden leveren de biografen bovendien nieuwe gegevens.

De titels der hoofdstukken tonen reeds dat niet een constant ordeningsprincipe de beschrijving van het leven heeft geredigeerd: niet bijvoorbeeld een simpele indeling in decennia, naar woonplaats, naar literaire produktie of— iets gecompliceerder — naar correspondentieritme. Nu eens bepalen traditionele biografische feiten een hoofdstuk (VI - Bellegarde en Boswell, La Tour en Hume), dan weer zorgt een psychologische typering van de biografen voor afbakening van een periode (XI - Het onvervulde, onverloste leven, XII - In opstand tegen de menselijke conditie). Lezing bevestigt deze indruk: de auteurs zitten zeer dicht op hun onderwerp. Deze sterke concentratie op de heldin levert rijke bladzijden op: de episode-Engeland komt eindelijk eens goed uit de verf, de tot nu toe raadselachtige relatie uit het begin van de jaren tachtig wordt met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid opgehelderd, de lezer krijgt in menig geval beter zicht op de ontstaans- en editiegeschiedenis van het literaire werk, en hij is getuige van een aantal gevoelige, wijze typering (deze trage jaren', 298). Maar de medaille heeft ook haar keerzijde, een keerzijde waaraan praktische en theoretische bezwaren kleven. De lezer wordt geconfronteerd met erg veel details: wie Belle op die en die dag ontmoette, van wie zij post